

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

**Pojetí subjektu v rámci současného
feministického diskursu: ideálně typická mapa
feministických diskuzí s důrazem na teorii
Judith Butler**

(bakalářská práce)

Vypracovala: Bc. Vanda Černohorská

Vedoucí práce: Mgr. Filip Tvrď

Olomouc, květen 2010

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně na základě uvedené literatury.

Počet znaků: 68 669

.....

PODĚKOVÁNÍ

Mé poděkování patří Mgr. Filipu Tvrděmu za podnětné rady, připomínky a vedení této práce.

Vanda Černohorská

květen 2010

OBSAH

ÚVOD.....	1
I. Humanistický feminismus.....	6
II. Feminismus difference.....	13
III. Poststrukturalistický feminismus.....	18
IV. Judith Butler.....	27
ZÁVĚR.....	37
Literatura.....	40
Anotace	44
Abstract.....	45

I. Úvod

Feminismus jakožto jeden z nejvýznamnějších filosoficko-kritických směrů, který se zejména v průběhu dvacátého století vymezoval jak vůči hierarchickému uspořádání patriarchální společnosti, tak k dominantním teoretickým konceptům, je vzdálen tomu, aby byl považován za homogenní, vnitřně nediferencovaný. Přestože se tzv. „feministický projekt“ tříští do neustále se rozrůstající řady (často kontradiktorních) proudů, v rámci své bakalářské práce budu vycházet z rozdělení, které můžeme s trochou zjednodušení označit za všeobecně uznávané (srov. Barša 2002). Těmito směry jsou: *humanistický feminismus*, který v podstatě přejímá dualismus moderního racionalismus, *feminismus difference* pojímající lidské já jako sociálně a biologicky ukotvené a *poststrukturalistický feminismus*, jenž charakterizuje subjekt jako nestálý bod v síti měnících se vztahů, který je konstantně formován historicky a sociálně specifickými diskursivními praktikami. Na úrovni kritické analýzy stávajícího genderové řádu (nebo analogicky řečeno na úrovni liberální spravedlnosti) se humanistický feminismus, stejně jako feminismus difference a feminismus poststrukturalistický, shodují v odmítnutí ostrého předělu soukromé a veřejné sféry, přičemž tyto pojmy (veřejné vs. soukromé) nejsou pouze hodnotově neutrálními výrazy, ale odkazují na rozsáhlejší koncept binárních opozic, podle nichž je hierarchicky strukturováno celé genderové univerzum¹. Jedná se tedy o pojmy jako racionalita, civilizace, produkce, aktivita atp.,

¹Tyto ustavené binární protiklady dávají smysl, pouze pokud jsou stavěny do kontrastu a myšleny společně, čímž je jeden z pojmů situován do podřadné či druhotné pozice a druhý do dominantní či prvotní. V podstatě jde o koncept přiřazující vlastnostem, ale i zdánlivě neutrálním výrazům protikladný význam, který je v genderově strukturovaném světě relevantní. K pojmům jako emotivní - racionální, pasivní - aktivní, soukromá - veřejná sféra, ale i výrazům jako oblý - hranatý, teplý - chladný, jemný - tvrdý podvědomě přiřazujeme genderově relevantní významy. Podrobnější teoretické vymezení konceptu binárních opozic včetně kritické analýzy daného pojetí viz Nagl-Docekal 2007.

charakteristiky asociované v rámci symbolického univerza západních společností s mužstvem, které jsou hierarchicky výše postavené (v kontrastu k emocionalitě, přírodě, reprodukci, pasivitě, tj. pojmům tradičně/stereotypně asociovaných s ženstvím). Podle všech tří teoretických pozic implikuje tato hierarchická dualita genderovou nerovnost (nerovnost mezi pohlavími, chcete-li), která je prvním a zároveň posledním společným teoretickým východiskem daných feminismů (v tomto a pouze v tomto případě si proto můžeme dovolit pojem „feminismus“).

„Feminismus je tedy pojat jako jedna z variant kritiky moderního humanismu, jenž postavil člověka a jeho rozum do středu světa jako jeho pána. (...) Analogicky lze feminismus pochopit jako vzpouru žen proti takové definici obecného lidství, která nelegitimně univerzalizuje zvláštní rysy, jejichž nositeli jsou v rámci moderní kultury muži.“ (Barša 2002: 13).

Definice pojmu „feminismus“, kterou ve své knize *Panství člověka a touha ženy, Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem* (Barša 2002) předkládá Pavel Barša, sice relativně vystihuje teoretickou pozici dané bakalářské práce, nicméně její vymezení je sporné minimálně ze dvou důvodů. Především je značně problematické konceptualizovat feminismus jakožto „vzpouru žen“, tj. uvědomělých subjektů tvořících homogenní skupinu se stejnými zkušenostmi, charakteristikami a cíli, která se z podřízené pozice vymezuje vůči svým utlačovatelům, mužům. Zároveň není možné nekriticky přijmout i následující generalizaci, v rámci níž jsou (reální) muži definováni jako nositelé vlastností, které jsou v současném západním diskursu nahlíženy jako normy obecného lidství. Mnohem přesnější by bylo charakterizovat tento koncept obecného lidství/mužství v termínech jakéhosi ideálu, nebo lépe řečeno kategorie, skrze niž je nahlížena a hierarchizována struktura genderového univerza.

Tato bakalářská práce si klade za cíl kriticky zhodnotit problematiku pojetí subjektu v rámci jednotlivých přístupů ideálně-typické mapy feministických diskuzí, které probíhaly zejména v rozmezí od 80.let do současnosti. Nicméně, jak lze dovodit z výše uvedené (a následně kriticky revidované) definice samotného pojmu „feminismus“, teoretický postoj, který zastává bakalářská práce, je již od samého začátku značně hodnotově zatížen - nebo lépe řečeno, zdůrazňuje v samotném úvodu práce svojí teoretickou pozici. Nastíněná debata o pojetí subjektu, jež následně slouží jako argumentační základ pro prosazování politických cílů (včetně genderové rovnosti) v rámci jednotlivých proudů feminizmu, v podstatě kopíruje historický feministicko-filosofický vývoj 20. století. Stejně jako humanistický feminismus sváděl teoretický boj o prosazení rovnosti žen v patriarchální společnosti v opozici k stávajícím dominantním ideologiím, zrodil se feminismus difference z přímé argumentační konfrontace s ustaveným feministickým myšlením, tj. s humanistickým feminizmem. Poststrukturalistický feminismus vstoupil do debaty o povaze subjektu, když už se zdálo, že druhá vlna feministického hnutí vyčerpala všechny své argumentační kapacity na vnitřní spory. Díky inspirativnímu spojení odkazu Michela Foucaulta, Jacques Derridy a francouzských post-lacanovských feministek se jim podařilo vnést do celé diskuze nejenom nové argumenty, ale především zcela unikátní perspektivu. Ve snaze zachovat linii radikální kritiky moderního racionalismu, ale zároveň překonat její dualistickou konceptuální osnovu, se poststrukturalistické feministky pustily do revize stávajících teoretických východisek a jednotlivých pojetí identity. Právě z tohoto důvodu je poslednímu zmíněnému proudu věnován největší prostor - daná bakalářská práce si tak neklade za cíl zmapovat popřípadě referovat o probíhajících feministických diskuzích na téma „pojetí subjektu“, ale spíše zhodnotit jednotlivá

teoretická východiska a argumenty ze specifické (postsrukturalistické) pozice, s důrazem na případné nové vize a perspektivy na poli feministicko-filosofické ontologie (ve smyslu pojetí subjektu a jeho pozice v rámci univerza) a politické teorie. Právě takovým příkladem zcela nové perspektivy, která zásadním způsobem re-organizuje teoreticko-filosofické základy a cíle feministického hnutí je koncepce Judith Butler, jíž bude věnována finální část práce. Butler jakožto nejvýznamnější představitelka poststrukturalistického feminismu nejprve svoji pozici vymezuje v rámci kritické polemiky s dvěma předchozími feministickými proudy - humanistickým a diferenčním. Skrze artikulaci specifických rozporů, které vyplývají z obou směrů, definuje vlastní pojetí (feministického) subjektu a jeho postavení v rámci sociálního univerza. Butler tedy podrobuje kritice esenciální základy feministického hnutí, aby na nich (za pomoci originální syntézy řady filosofických inspiračních zdrojů) vystavěla zcela novou koncepci, která bude sloužit jako argumentační podklad pro dosažení genderové rovnosti. Předmětem samotného závěru práce pak bude kritické shrnutí a zhodnocení všech uvedených směrů s ohledem na přínos teorie Judith Butler - přirozeně nebude absentovat ani krátké shrnutí kritické polemiky, které byla její teoretická produkce podrobena záhy po uvedení do akademické debaty.

I přes omezený rozsah a limitované ambice si práce klade za cíl přehledným způsobem nastítnit ideový vývoj feministického hnutí, který měl zásadní význam na proměnu politických strategií při dosahování genderové rovnosti jak ve veřejné a soukromé sféře, tak v rámci symbolického univerza. Jakýmsi určujícím leitmotivem popřípadě hypotézou práce je hluboké přesvědčení, že feministické hnutí není pouhým politickým uskupením, které si klade za cíl dosáhnout změny v sociálním uspořádání společnosti. Naopak se jedná (dle mého skromného názoru) o svébytný filosofický proud, který za

pomoci originální syntézy řady teoretických konceptů, usiluje o analýzu povahy subjektu a univerza, jehož je neoddiskutovatelnou součástí. Ve snaze rehabilitovat recepci feminismu, který bývá často stereotypně nahlížen v termínech partikulárních a radikálních zájmů úzké skupiny jednotlivců, usiluje daná práce o nastínění konceptualizace pojetí subjektu, který tvoří filosofické jádro následné argumentace, v rámci níž se dané teoretičky snaží podpořit své sdílené přesvědčení o rovnosti všech individuí nehledě na jejich genderovou příslušnost.

II. Humanistický feminismus

Sledujeme-li vývoj určitého myšlenkového konceptu (tj. pojetí subjektu) v rámci specifického teoretického proudu, kterým je v tomto případě feministické hnutí, nesoustředíme se na historizující deskripci jednotlivých přístupů, ale spíše na vývoj dané ideje v kontextu západní filosofické tradice. Humanistický feminismus, který stojí na počátku dvousetleté tradice feministického hnutí, vychází z morálně-politických principů, jež jsou zakořeněny v odkazu novověké filosofie. S důrazem na univerzální podstatu, kterou sdílí všechna individua bez ohledu na jakékoliv druhotné rozdíly včetně pohlavní příslušnosti, volají humanistické feministky po symbolickém, stejně jako reálném zrovnoprávnění žen a mužů. Rozpoznatelný odkaz karteziánské distinkce mezi *res cogitans* a *res extensa*, tj. jasné rozlišení racionálního jáství a empirického těla, slouží humanistickému feminismu jako základ pro následnou argumentaci ve prospěch dodržování práv žen. Morální osoba jakožto netělesná a bezpohlavní entita, která je schopná překračovat jak svá biologická, tak sociální určení, je abstraktní a tím pádem i univerzální povahy. Konkrétnější filosofické inspirační zdroje daného feministického směru rozpoznává Barša ve své publikaci *Panství člověka a touha ženy*:

„V kantovské perspektivě je modelem takového já transcendentální ego (...). V lockovské perspektivě je zase jednotlivec představován jako já, které činí ze všeho – včetně svého těla a života – své vlastnictví.“ (Barša 2002: 16).

Základními atributy této morální osoby popř. abstraktního subjektu, kterými disponuje ještě „před“ svým včleněním do materiálního těla a sociálních struktur, je schopnost racionální volby a obhajoba obecných lidských zájmů. Tyto charakteristiky pak slouží jako základní východisko při formulaci ustavujících principů, nestranného rozhodování

konfliktů a především konceptu spravedlnosti, který je odvozen od zmíněných univerzálních rysů společných všem lidským bytostem. Osvícensko-liberální tradice tedy pracuje na základě výše uvedených teoretických předpokladů s vizí společnosti, která je sdružením svobodných a rovných jednotlivců.² Nicméně tato deklarovaná svoboda a rovnost je (nehledě na uvedená filosofická východiska) v přímém rozporu se skutečností, na což hlasitě upozorňuje jedna z nejvýraznějších teoretiček první vlny feministického hnutí, zakládající postava humanistického feminismu a výrazná bojovnice za ženská práva, Mary Wollstonecraft.

„Odsuzujíc historickou stránku a s úzkostlivým znepokojením pozorujíc dnešní svět, přemáhají mě ty nejchmurnější pocity žalostného pobouření a s povzdychem jsem nucená přiznat, že buď Příroda ustavila velký rozdíl mezi člověkem a člověkem, nebo že civilizace, která mezitím zavládla ve světě, je velmi zaujatá.“ (Wollstonecraft in Indruchová 1999: 20).

Tento „filosofující had“ popřípadě „hyena ve spodničce“, jak byla nazývána svými současníky,³ je autorkou zakládající knihy západní feministické tradice *A Vinidication of the Right of Woman*, která byla publikována roku 1792 (Wollstonecraft 1992). Vzhledem k tomu, že to nebylo poprvé, kdy nějaký filosof popřípadě filosofka argumentovali pro rovnost žen, nabízí se otázka, na základě jakých indicií můžeme dílu Mary

² Danou perspektivou je ovlivněna i angloamerická liberální filosofie dvacátého století - deontologický liberalismus - myšlenkový koncept, který se stal ze strany humanistických feministek předmětem obdivu a inspirace, nicméně z pozic ostatních feministických směrů (stejně jako z pozice multikulturalismu) se mu dostalo značné kritiky. Nejvýraznější představitel této formy liberalismu je bezesporu John Rawls, který postuluje prvotnost já před jeho následnými atributy, stejně jako prvotnost individuí před společností. Spravedlnost je pak zajištěna odhlédnutím od partikulárních životních forem a charakteristik (tedy i od pohlavní příslušnosti) s odkazem na formální a univerzálně sdílené rysy (Rawls 1982).

³ Přílehlavě ilustruje tento postoj, který zaujímali současníci Mary Wollstonecraft z řad filosofů k jejímu teoretickému působení, hanlivá říkanka, jenž vyšla roku 1801 v *Anti-Jacobin Review*: „For Mary verily would wear the breeches/God help poor silly men from such usurping b---s.“ (*Anti-Jacobin Review and Magazine* in Wollstonecraft 1992: 1).

Wollstonecraft přisoudit takovou zásadní relevanci pro další vývoj feministicko-filosofických koncepcí.

„Při současném stavu společnosti se zdá jako nezbytné vrátit se k prvním principům ve snaze nalézt ty nejjednodušší pravdy a polemizovat s některými běžnými předsudky.“⁴
(Wollstonecraft 1992: 91)

píše Wollstonecraft, čímž v podstatě odkazuje k samým počátkům novověké tradice, tj. k nutnosti revize samotných zdánlivě neotřesitelných základů, na nichž následně bude moci postavit svoji teoretickou koncepci obhajoby práv žen. Zcela evidentně vychází z odkazu racionalismu, když k otázce, „[v] čem spočívá přednostní postavení člověka ve vztahu ke zvířeti?“, v zápětí dodává, že „odpověď je jasná stejně jako, že polovina je méně než celek, v Rozumu“⁵ (Wollstonecraft 1992: 91). Lidské bytosti jsou tedy od přirozenosti racionální individua, která jsou si s odkazem na svůj abstraktní rozum rovná, nehledě na sekundární (pohlavní případně jakékoli jiné) charakteristiky. Nicméně i když každé individuum disponuje rozumem, díky kterému je schopné racionálního rozhodování a zároveň má formální právo tato rozhodnutí svobodně realizovat, pozoruje Wollstonecraft, že polovině těchto individuí není dovoleno dané predispozice plně rozvíjet. Zároveň argumentuje, že specifický způsob výchovy stejně jako rozšířené stereotypy⁶

⁴ V anglickém originálu: „In the present state of society it appears necessary to go back to first principles in search of the most simple truths, and to dispute with some prevailing prejudice every inch of ground.“ (Wollstonecraft 1992: 91).

⁵ V anglickém originálu: „In what does man's pre-eminence over the brute creation consist? The answer is as clear as that half is less than the whole, in Reason.“ (Wollstonecraft 1992: 91).

⁶ Poměrně moderním způsobem se Wollstonecraft vypořádává s dobovými stereotypy, konkrétně s tzv. „rytířskou galantností“, když píše: „Naříkám nad tím, že ženy jsou systematicky degradovány tím, že se jim dostává triviálních pozorností, o nichž si muži myslí, že je mužné ženám dopřávat, když ve skutečnosti pouze urážlivě podporují svou vlastní nadřazenost. Uklonit se nižšímu tvorovi je nic nestojí. Vlastně mi tyhle ceremonie připadají tak směšné, že se sotva držím, když vidím, jak muž začne s dychtivou a vážnou péčí zvedat kapesníček či zavírat dveře, když by to dáma mohla udělat sama, jen kdyby o krok či dva popošla.“ (Wollstonecraft in Indruchová 1999: 23).

(tj. „socializace“ moderním slovníkem řečeno) vedou k tomu, že jsou ženy systematicky dehonestovány a zneuznávány, což ústí v neschopnost naplnit svůj osud.⁷

Druhým teoretickým východiskem díla *Obhajoba práv ženy*, díky kterému tato publikace vystupuje ze stínu filosoficko-politických spisů doby, je nahlížení problematiky podřízenosti žen v širším kontextu. Konkrétně, že stupeň emancipace žen je v přímém vztahu k obecnému vývoji (ve smyslu osvícenského optimismu) společnosti jakožto celku. V počátcích feministického myšlení jsme tak svědky přímého vyvrácení jednoho z negativních (a značně rozšířených) mýtů, konkrétně, že feministické hnutí prosazuje pouze a výhradně práva a zájmy žen. Mary Wollstonecraft naopak ve svém programu jasně artikuluje, že podmanění a zneuznání žen v konečném důsledku brzdí celkový pokrok a vývoj společnosti. Podnětným způsobem oceňuje přínos Mary Wollstonecraft v kontrastu k jiným pro-feministicky orientovaným autorům a autorkám Mary Evans ve své eseji „Feminist Theory“:

„Wollstonecraft - na rozdíl od pozdějších autorů věnujících se ženám jako např. John Stuart Mill - přináší celistvý pohled na společnost: zlepšení jedné části sociálního univerza není záležitostí změny kontextu, ale celkového způsobu uvažování a přeskupení různých částí společenské reality.“⁸ (Evans in Turner ed. 2009: 237).

⁷ Stejně jako v případě rozumu, tak i v otázce ctností, které může člověk nahlédnout právě skrze výše zmíněný rozum, odkazuje na jeden univerzální vzor a záruku rovnosti, Boha. Pojmu Boha tedy ve svém argumentačním schématu používá jako záruku lidské racionality a zároveň možnosti jejího rozvíjení nehledě na pohlaví. „Nevidím ani stín racionality v závěru, že ctnosti by měly být rozdílné pro obě pohlaví s ohledem na jejich přirozenost. Skutečně, jak mohou být rozdílné, když ctnost má jen jeden věčný vzor? Musím tedy, pokud mám argumentovat konsekventně, tvrdit, že obě musí směřovat stejným směrem k bohu.“ (Wollstonecraft in Kalnická 2007: 132).

⁸ V anglickém originálu: „It is thus that Wollstonecraft - unlike, let us say, later writers on women such as John Stuart Mill - takes an organic view of society: improvement of one bit of the social world is not a matter of changing that one context but of an overall consideration and rearrangement of the various parts of social world.“ (Evans in Turner ed. 2009: 237).

Přestože Wollstonecraft nikdy nepoužila výrazu „sociálně konstruované genderové role“, v podstatě na daný koncept odkazuje, když zdůrazňuje, že specificky submisivní pozice a ne-ctnosti, které zamezují ženám v přístupu do veřejné sféry, jsou důsledkem odlišně koncipované výchovy a vzdělání. V rámci *Obhajoby práv ženy* se Wollstonecraft kriticky vyrovnává i s Rousseauovým *Emilem* (Rousseau 1889). V této klasické publikaci na téma filosofie a výchovy Rousseau vykresluje vývoj racionality jakožto nejdůležitějšího vzdělávacího cíle v životě chlapců (ne tak v případě děvčat). Jeho teorie je založena na pohlavním dimorfismu, tj. přesvědčení, že „racionální muž“ je perfektním doplňkem „emocionální ženy“ a *vice versa*. Muž měl být proto vzděláván v ctnostech jako odvaha, spravedlnost a statečnost, zatímco žena se měla realizovat v trpělivosti, poslušnosti a poddajnosti. I když tedy Wollstonecraft nadšeně přijímala učební osnovu Emilova vzdělávacího plánu, podstatně méně schvalovala program, který Rousseau přichystal Sofii. Namísto toho zdůrazňovala nutnou podmínku, aby i jí bylo poskytnuto takové vzdělání, díky kterému by byla schopna plně rozvinout své racionální predispozice a morální kapacity. Kromě utilitární linie argumentu ohledně nezbytnosti adekvátního vzdělání pro ženy Wollstonecraft odkazovala i na Kantovo pojetí metafyziky morálky, tzn. (s notnou dávkou zjednodušení řečeno) pokud jedinec nejedná autonomně, nejedná ve smyslu plnohodnotné lidské bytosti (Tong 2009).

Liberální feminismus zakládá své pojetí subjektu v humanistické ideji racionálního individua, které je s odkazem na svůj rozum svobodně jednajícím agentem. Klíčovým argumentem daného feministického proudu v rámci debaty o zrovnoprávnění žen tedy zůstává rovný přístup ke vzdělání a do veřejné sféry, díky kterému budou ženy následně schopné plnohodnotně rozvinout své rozumové kapacity a schopnosti ve smyslu autonomního subjektu. Subjektivita je založena na

pojetí rozumu jakožto univerzálního a tudíž transcendingícího gender, pohlaví, rasu a další sekundární charakteristiky jedince. Následující vývoj feministicko-filosofické tradice ale ukázal, že v daném pojetí figuruje řada kontroverzních aspektů, především, že liberálně-humanistický koncept subjektu je založen na dualismu, podle kterého je mysl nahlížena jako zcela distinktivní a především nadřazená vůči tělu. Tato binární opozice těla a duše je určující teoretickou osnovou, na jejímž základě liberálně-humanistický feminismus argumentuje ve prospěch irelevance genderu a etnicity vzhledem k sociálnímu statusu ženy jakožto subjektu. Nicméně abstraktní povaha morálního jáství, stejně jako nestrannost liberální spravedlnosti byla z mnoha pozic napadána jako zhusta iluzorní. Nejsilnější kritické hlasy vymezující se vůči abstraktní povaze pojmu morálního já se ozývaly z řad komunitarismu, který opakovaně upozorňoval, že univerzalita humanistického subjektu, stejně jako nestrannost liberální spravedlnosti, je mýtem. Fiktivní povaha morálních osob, které jsou „nezatíženy“ sociálními vztahy případně svojí tělesností, je v přímém rozporu k signifikantním atributům, jež zásadním způsobem ovlivňují život individua (srov. Sandel 1982).

Na výše uvedenou komunitaristickou kritiku navazuje v 80. letech specificky feministická kritika, která napadá zdánlivou neutralitu humanistického subjektu z trochu jiné perspektivy. Alison Jaggar formulovala jednu z nejkonstruktivnějších kritik liberálního feminismu, když upozornila, že racionální, svobodný a autonomní subjekt, na jehož nestrannosti si liberální ethos tak zakládá, není při bližším pohledu vůbec genderově neutrální, protože disponuje zvláštními charakteristikami mužského těla a mysli (Jaggar 1983). Jaggar upozorňuje na tzv. normativní dualismus liberální tradice, který hodnotově upřednostňuje mysl na úkor těla, tj. trivializuje popřípadě zneviditelňuje tělesnost a především vliv, který mohou mít tyto fyzické projevy na samotný subjekt.

Nicméně vzhledem ke specifickým historickým a kulturně-sociálním vlivům, které vytlačily ženu do soukromé sféry, tj. sféry biologické reprodukce, tělesnosti a přírody a muži umožnily přístup do sféry veřejné jakožto oblasti racionality, kultury, materiální a především ideové produkce, dochází k nerovné distribuci moci na ose mysl/tělo, ženskost/mužskost (Tong 2009). Autonomní subjekt, racionální já popřípadě Rozum je v novověké tradici nahlížen jako ideál a normativní pravidlo, podle kterého je strukturována západní morálka, nicméně tento koncept je *a priori* asociován s mužskostí, a proto se pro ženy nestává vzorem, ale nedostižným ideálem, o jehož naplnění se ani nemají pokoušet.

III. Feminismus difference

Poté, co se stal humanistický subjekt předmětem seriózní kritiky, vyvstala v rámci feministického hnutí potřeba nového teoretického uchopení tohoto ústředního pojmu. Feminismus difference nahrazuje racionalitu abstraktního jáství psychikou tělesné osoby nacházející se v intersubjektivních vztazích, které jsou strukturovány dle pohlavně-genderové difference. Feminismus difference (stejně jako humanistický feminismus) uznává, že společnost označuje některé vlastnosti, ctnosti a vzorce chování jako specificky mužské, popřípadě specificky ženské. Každopádně zatímco humanistický proud vidí za těmito partikulárními atributy netělesný a univerzální rozum, který sdílí všechny lidské bytosti bez ohledu na svojí pohlavní příslušnost, postuluje diferenční feminismus esenciální odlišnost mužů a žen. Feminismus péče ("care-focused feminism"), jak bývá daný proud (nebo alespoň jeho specifické části⁹) často nazýván, se ve svých rozdílných přístupech

„zaměřuje na odlišnou mužskou a ženskou biologii¹⁰ popřípadě na rozdílný psycho-sexuální vývoj mužů a žen (...). Každopádně, ať je vysvětlení mužských a ženských kontrastních genderových identit jakékoli, feminismus péče nahlíží ženské pečovatelské sklony jako silnou, spíše než slabou stránku lidského subjektu. Navíc feminismus péče vynakládá nemalé úsilí ve snaze vyvinout feministickou etiku péče jakožto komplementu k (nebo dokonce náhražku) tradiční etice spravedlnosti.“¹¹ (Tong 2009: 163).

⁹ „Care-focused feminism“ samozřejmě nemůže být ztotožňován s celým feminismem difference, tj. proudem, který je sám vnitřně značně heterogenní. Nicméně feminismus péče a především práce Carole Gilligan představují koncept, který byl nejvýrazněji artikulován (ať už v pozitivním, nebo negativním slova smyslu) nejenom v okruhu diferencialistek, ale také v rámci druhé a následně třetí vlny feministického hnutí.

¹⁰ Jednou z představitelk biologizující větve feminismu difference je Carole Pateman, viz Pateman, Carole. *Sexuální zmluva*. Aspekt, Bratislava 2000.

¹¹ V anglickém originálu: „(...) focus on men's and women's separate biologies, others on men's and women's diverging psychosexual development paths (...). But whatever their explanation for men's and women's contrasting gender identities, care-focused feminists regard women's capacities for care as a human strength rather than a human weakness. Moreover, care-focused feminists expend considerable energy developing a feminist ethics

Zakládající postavou feminismu difference je Carol Gilligan se svou publikací *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů* (Gilligan 2001), v rámci níž zavrhuje s konečnou platností falešnou univerzalitu humanistického subjektu a přichází s novou koncepcí, která nahlíží (s odkazem na rozdílný psychologický vývoj podmíněný pohlavní příslušností) mužský a ženský subjekt jako dvě odlišné entity. Dané pojetí subjektu akcentuje ve svém konceptu feministické etiky - odmítá univerzální předpoklady morální ontogeneze (vycházející právě z teorie abstraktního morálního jáství), aby poukázala, že „morálka spravedlnosti“ je úzce spjata s mužskou mentalitou a tak ignoruje ženskou zkušenost. Mentalitě ženské odpovídá tzv. „etika péče“, kterou Gilligan tematizuje ve snaze vymezit se vůči zmíněné morálce spravedlnosti - ta popírá specifickou etickou zkušenost žen, a tím je činí morálně méněcennými. Ústředním tématem publikace *Jiným hlasem* je kritika Lawrence Kohlbergem vypracovaného morálního vývoje individua (srov. Kohlberg 1966), jež spěje ke svému nejvyššímu stupni - schopnosti posuzovat vlastní činy na základě abstraktních a nestranných morálních principů. Gilligan ale na základě série kvalitativních výzkumů dochází k závěru, že v rámci výše uvedeného schématu dosahují ženy signifikantně horších výsledků, tj. nacházejí se na nižších stupních morálního vývoje. Spíše než aby se smířila s předpokladem celkově nižších morálních schopností žen, dospěla ke koncepci dvou odlišných a stejně hodnotných způsobů morálního uvažování o světě. Mužská morálka spravedlnosti abstraktních pravidel a nestranného usuzování stojí v kontrastu k ženské etice péče a odpovědnosti vůči druhým - jejich zásadní odlišnost je založena na rozdílných zkušenostech, kterým příslušníci obou pohlaví čelí v rámci svého psychického vývoje. Gilligan v koncepci rozdílného psychologického vývoje mužů a žen vychází

of care as a complement of, or even a substitute for, a traditional ethics of justice." (Tong 2009: 163).

z teorie Nancy Chodorow, která kriticky reviduje Freudův odkaz a upozorňuje na (Freudem postulovanou) nerovnou genderovou socializaci, díky níž jsou další generace žen definovány jako závislé, méněcenné a slabší bytosti, jež jsou zcela odkázány na nadřazené a silné muže. Chodorow tvrdí, že naučit se cítit jako muž nebo žena závisí na vztahu k rodičům, klade mnohem větší důraz na důležitost matky než klasická psychoanalýza a zdůrazňuje, že emocionální pouto matky a dítěte se musí v určitém okamžiku zlomit. Tento proces odtržení u dívek není tak náhlý, proto si zůstávají s matkami bližší a vytvářejí si obraz sebe samých, který je založen na vztazích (tento vývoj vede podle Chodorow k větší senzitivitě a emocionálnímu soucitu). Na druhou stranu chlapci získávají své já skrze radikální odmítnutí původní blízkosti k matce a výsledkem je, že se u nich nevyvíjí schopnost emocionálně se vztahovat k jiným lidem (Chodorow 1978). Pro ženy je život v sociálních interakcích (a ve vztazích k druhým) ustavujícím prvkem jejich osobní identity a sebereflexe. Zatímco ženská morální perspektiva, která je zakořeněna v interpersonálních vztazích, klade důraz na uznání potřeb ostatních, mužská morálka spravedlnosti zakládá svoji individuálně vydělenou pozici na předpokladu, že má být se všemi zacházeno jako s nositeli jediné univerzální podstaty, tj. jako s autonomními a racionálními subjekty. I přes zdánlivou neslučitelnost obou přístupů nezavrhuje Gilligan možnost jejich relativní komplementarity, když píše:

„V napětí mezi těmito rozdílnými vizemi se odrážejí paradoxní pravdy lidské zkušenosti - že se chápeme jako oddělení, pouze pokud žijeme ve spojení s druhými, a že prožíváme vztah pouze tehdy, když rozlišíme druhého od sebe.“ (Gilligan 2001: 87).

Feminismus difference tedy popírá humanistickou představu, že by existovalo něco jako netělesné, univerzálně sdílené já a namísto toho ukotvuje subjekt v biologicky popřípadě

psychologicky podmíněné tělesnosti. S ohledem na dané pojetí subjektu staví proti požadavku individuální rovnosti ideu rovnosti kolektivní - vytouženým cílem je vzájemné symbolické, morální a reálné zrovnoprávnění mužů a žen jakožto dvou rozdílných (a zároveň vnitřně homogenních) skupin, jejichž vnitřně sdílená identita je založena na odlišné biologii a psychologickém vývoji. Nicméně stejně jako humanistickému feminismu se i tomu diferenčnímu dostalo značné kritiky¹² nejenom z pozice mainstreamových psychologických a sociologických teorií, ale především z řad samotného feministického hnutí. Jedním z nejsilnějších je kritický hlas Iris Marion Young, která upozorňuje, že feminismus difference je pouhé pokračování „logiky identity“ založené na hierarchických binárních protikladech. Diferencialistky tak ve snaze vydobýt hodnotové zrovnoprávnění ženského a mužského subjektu v podstatě oslavují takovou podobu identity, která zdánlivě předchází samotnou ženskou existenci, ale ve skutečnosti je pouhým produktem liberálního patriarchátu (Young 1990). Dokladem značné plurality identit a jednotlivých osobních biografii, které nabourávají koncept diferenčního feminismu o jednolitě kategorii s názvem „žena“, je i teoretická produkce multikulturního, globálního a postkoloniálního feminismu, tj. směrů, jež se ostře vymezují vůči esencialismu diferencialistek. Esencialismus ve feministickém diskursu - představa, že všechny ženy sdílí obdobné charakteristiky, vlastnosti, životní cíle a tudíž stejnou

¹² Vedle obecné kritiky feminismu difference a jeho pojetí subjektu se přirozeně snesla velká vlna nevole i na samotnou Carol Gilligan a její teoretickou koncepci. V samotném úvodu polemické debaty je jí vytýkáno metodologické pochybení, konkrétně způsob interpretace a následné generalizace kvalitativních dat. Předmětem značného nesouhlasu je i její úzké zaměření na primární socializaci a přílišný vliv, který připisuje nukleární rodině strukturované dle měřítek západní moderní společnosti. Nicméně nejzávažnější námitkou jsou konsekvence, které z feminismu difference a konkrétně konceptu etiky péče vyplývají pro samotné ženy. Pokud označíme pečovatelské sklony, empatii a realizaci vlastního já skrze vztahy k ostatním jako od přirozenosti ženské, v podstatě tím ženy uzavíráme do předem definované a rigidní kategorie (Tong 2009). Znamená to tedy, že pokud se některá individuální žena odmítá realizovat v péči o ostatní, protíví se svojí přirozeností?

identitu, je v přímém rozporu s existencí řady rozmanitých (a často kontradiktorických) ženských identit (Gamble 2006). Stejně, jako je humanistický feminismus slepý k pohlavně podmíněným odlišnostem, které ovlivňují subjektivní zkušenost jedince, přehlíží feminismus difference další atributy jako je etnicita, sociální status, popř. třída na úkor kategorie genderu, z které dělá pořadající (a zároveň značně determinující) aspekt lidské existence. Jedním z důvodů, proč by se měla feministická perspektiva soustředit nejenom na kategorii genderu a pohlaví, ale i na další koncepty jako je rasa, etnicita, sexuální orientace, sociální status atp., je fakt, že tyto atributy zásadním způsobem (v interakci s genderem) ovlivňují nejenom celkovou identitu jednotlivce v její komplexnosti, ale především jeho postavení v rámci sociálního univerza. Odpovědí na otázku, proč by se feministické teoretičky a teoretikové neměli omezovat výhradně na gender, je fakt, že tato kategorie není nahlížena jako samostatný od reality odtržený objekt zkoumání, ale jako analytická kategorie, skrze (!) kterou je posuzována struktura sociálního a symbolického řádu (a pokud chceme této struktuře porozumět v její celistvosti, musíme do dané analýzy zahrnout i ostatní koncepty, které v interakci s genderem ovlivňují naši každodenní zkušenost).

IV. Poststrukturalistický feminismus

První část práce byla věnována dvěma specifickým pojetím subjektu vycházejícím z paradigmatu feministické filosofie – konkrétně se jedná o racionální jáství humanistického feminizmu a tělesně a psychologicky fixované identity feminizmu difference, tj. dva odlišné teoretické proudy, které formovaly podobu feminizmu v rámci první a druhé vlny hnutí. Následující část práce se, s odkazem na výše zmíněnou tří-vlnou periodizaci, přesune do poslední fáze feministického hnutí, která se vůči předchozím stádiím vyznačuje nejenom odlišnými oblastmi zájmu, ale především zcela novou teoretickou perspektivou, která je v podstatě základem pro signifikantní změny v oblasti politických strategií. Teoretická pozice poststrukturalistického feminizmu vymezuje svou perspektivu v polemice s výše zmíněnými koncepty, proto nejprve krátce shrnu danou kritiku, která se tak stane úvodem k pozitivnímu vymezení poststrukturalistického přístupu.

Abstraktní rozum a svobodná vůle se jakožto univerzálně sdílené kapacity, které jsou v očích humanistických feministek klíčem k dosažení vytoužené rovnosti, s odkazem na moderní racionalismus a širší koncept rozumu, jenž je schopen ovládnout přírodní i společenské síly, a tak ukazovat cestu k pokroku, staly předmětem (nejenom) feministické kritiky.¹³ Ústředním argumentem nabourávajícím univerzální podstatu *res cogitans* je kritická připomínka, že racionalita je v historicky manifestovaných podobách spojována s maskulinitou. V přímé opozici k pojmu rozumu, který má maskulinní konotace, stojí emoce a subjektivita jakožto

¹³ „Kritické postoje charakterizuje jistá heterogenita, která souvisí s různými teoretickými základnami sloužícími jako zdroj argumentace. Můžeme zmínit případy, kdy argumentační základnu tvoří psychoanalýza, marxistická teorie, frankfurtská ‘kritická škola’ nebo francouzský poststrukturalismus. Heterogenost argumentačních základen se ve feministické kritice prolíná s její interdisciplinarnitou, která klade nároky na kooperaci mezi epistemologií, teorií vědy, historií či sociologií vědy, stejně jako s dalšími disciplínami zabývajícími se poznáním a jeho produkcí.“ (Farkašová in Červinková, Linková eds. 2005: 59).

koncepty spojované s feminitou, přičemž tato opozice nevytváří symetrické uspořádání uvedených atributů, ale hierarchii, v rámci níž je maskulinní racionalita nahlížena jako nadřazená, tj. jako norma (Lloyd 1993). Subjekt humanistického feminismu, který měl být skutečným společným jmenovatelem lidství, je tak kritizován jako koncept reálně zatížený atributy mužství. Na druhou stranu feminismus difference, který byl nejsilněji akcentován v dílech Carole Pateman (Pateman 2000) a Carol Gilligan (Gilligan 2001), se snaží do středu teoretických polemik, stejně jako politického programu, přivést figuru ženy jakožto zastřešující kategorie, která bude jakousi vlajkovou identitou, v jejímž zájmu budou feministky bojovat. Za svého působení v rámci druhé vlny feministického hnutí dosáhly diferencialistky značných úspěchů:

„[F]eministické kampaně a ‚consciousness raising‘ v šedesátých letech změnily pohled na roli ženy a vedly, v Západní Evropě a Spojených státech, k rovným příležitostem v legislativě, většímu přístupu k práci v rámci veřejné sféry, přístupu k péči o děti, ochrany proti početí a možnosti potratů. Nicméně tyto kampaně byly silně zaměřeny na potřeby heterosexuálních, bílých, středostavovských žen.“¹⁴ (Mills 2003: 2).

Tato snaha o politický obraz ženy ve smyslu homogenní skupiny s identickými charakteristikami a potřebami, která čelí stejným překážkám a tudíž k jejich překonání musí následovat obdobnou strategii, se tak vystavuje nebezpečí, že uzavře ženy, tj. subjekty s individuálními biografiami, do esencializované skupinové identity. Tato sdílená identita pak nejenom určuje, jaké vlastnosti a potřeby mají její nositelky

¹⁴ V anglickém originálu: „[F]eminist campaigning and consciousness raising in the 1960s and onwards have changed attitudes to the role of women and have resulted, in Western Europe and the US, in equal opportunities legislation, greater Access to work within the public sphere, acces to childcare, acces to contraception and abortion. However, this campaigning was largely focused on the needs of straight white middle class women.“ (Mills 2003: 2).

mít, ale především (nejenom symbolicky) vylučuje a přehlíží ženy, které do jejího ideálního obrazu nezapadají (tj. ženy s odlišnou etnickou příslušností, rozdílným sociálním statutem, non-heterosexuální orientací, tělesným postižením atp.).¹⁵

Stejně jako abstraktní rozum, je tedy i představa biologicky zatížené genderové identity nahlížena ne jako opěrný bod, jenž tvoří jádro lidského subjektu, ale spíše jako „akcidenty“, které byly nejprve humanistickým feminismem a následně feminismem difference mylně povýšeny na „atributy“ ontologicky neměnné esence. Poststrukturalistické feministky si kladou otázku, zda-li jsme skutečně schopní a schopné identifikovat jakýsi (obecně lidský popřípadě pohlavně specifický) substrát, který by byl zcela odlišitelný od svých kulturních reprezentací. S odkazem na Foucaulta daný teoretický přístup problematizuje samotnou schopnost vnímání, poznávání a zakoušení vlastní identity a těla, stejně jako bezprostřední reality, bez jakéhokoli předběžného pojetí – tj. aniž bychom aplikovali onu pověstnou interpretační mřížku (srov. zejm. Foucault 1994, 1999, 2000). V rámci teoretického vymezení poststrukturalistického feminismu jej můžeme zahrnout do tzv. „post“ teorií,¹⁶ které i přes své odlišné vymezení sdílejí podobnou optiku na problematiku poznávajícího subjektu. Ten je danými teoriemi nahlížen ne jako ustavující a tudíž nezpochybnitelný základ, popř. esence, ale jako předmět kritického zkoumání. Logicky se proměňuje i samotný výzkumný záměr – cílem není objektivní poznání existující reality, ale

¹⁵ Inspirativní kritiku osvícenské racionalistické tradice, stejně jako snah o prosazení specificky „ženského“ přístupu (tentokrát na poli vědy), představuje feministická teoretička Sandra Harding ve své dnes již klasické stati „Feminism, Science and the Anti-Enlightenment Critiques“ (Harding in Nicholson ed. 1990).

¹⁶ Jednou z mála teoretických publikací vzniknuvších v rámci české provenience, která tematizuje problematiku třetí vlny feministického hnutí v rámci tzv. „post“ teorií, je kniha Kateřiny Zábrodské *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskursivní analýza a genderové identity*, přičemž autorka používá teoretického vymezení daných konceptů jako předstupně pro následný empirický výzkum a praktickou analýzu (Zábrodská 2009).

snaha analyzovat, jakými způsoby je tato (zdánlivě objektivní) realita konstituována. Teoretické vymezení třetí vlny feminismu, jejíž východiska ve velké míře kolidují s pozicí feminismu poststrukturalistického, podává Sara Mills ve své stati „Third Wave Feminist Linguistics and the Analysis of Sexism“, když uvádí následující charakteristiky: diverzita a proměnlivost (ženských, stejně jako mužských) identit, performativita genderu Judith Butler, důraz na analýzu genderu v konkrétních sociálních kontextech, definování moci ne v termínech ovládaný/ovládající, tj. jako jednosměrného útlaku, ale v kontextu mocenských vztahů (tzv. ne-duální analýza moderní moci) a v neposlední řadě nahrazení koncepce ženské bezmoci strategiemi rezistence (Mills 2003). Nicméně dříve, než mohly být definovány konkrétní politické strategie, cíle a požadavky, musela být konceptualizována specifická teoreticko-filosofická východiska a jejich aplikace na problematiku genderu. Ve snaze vymezit se vůči humanistickému paradigmatu, které stojí a zároveň padá s představou, že vědění získané tím tzv. správným způsobem vede k zrcadlové reprezentaci reality (jenž je poté transparentně popisována jazykem), si Jane Flax ve své stati „Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory“ pokládá následující otázku:

„[J]ak porozumět a (re)konstituovat subjekt, gender, vědění, sociální vztahy a kulturu, aniž bychom se uchýlili k lineárním, teleologickým, hierarchickým, holistickým, nebo binárním způsobům uvažování a bytí?“¹⁷ (Flax in Nicholson ed. 1990: 39).

Ve snaze odpovědět na výše zmíněnou otázku je nutno alespoň ve stručnosti nastínit (tj. bez nároku na detailní, vyčerpávající a zároveň souhrnný výklad) některé zásadní

¹⁷ V anglickém originálu: „[H]ow to understand and (re)constitute the self, gender, knowledge, social relations, and culture without resorting to linear, teleological, hierarchical, holistic, or binary ways of thinking and being?“ (Flax in Nicholson ed. 1990: 39).

teoretické koncepty a filosofické vlivy, které formovaly podobu poststrukturalistického feminismu a jeho specifické pojetí subjektu. Prvním krokem k charakteristice poststrukturalisticko-feministického přístupu je jeho vymezení vůči konkurenčním směrům. Výše nastíněná kritika humanistického a diferenčního feminismu je tedy založena na argumentu, že specificky univerzalistické popřípadě esencializující pojetí subjektu v podstatě definuje a tím legitimizuje podobu genderových identit a mocenských vztahů, které formují abstraktní řád symbolického univerza a především naše osobní biografie a každodenní zkušenost. Za zdroj uvedených polemik, stejně jako samotného filosofického programu, slouží poststrukturalistickým feministkám několik klíčových filosofických teorií a konceptů, které se rozvinuly v rámci dvacátého století. Jedná se především o kritickou revizi francouzského strukturalismu - zejména strukturální lingvistiku Ferdinanda Saussura (Saussure 2007), psychoanalytický odkaz Jacquese Lacana¹⁸ (Lacan in Lemaire 1981) a koncept ideologie Louise Althussera (Althusser in Dowling 1984). Spíše než na detailní popis jednotlivých filosofických koncepcí a teoretických vlivů, které formovaly podobu poststrukturalistického feminismu, se (vzhledem k omezenému rozsahu a celkovým ambicím práce) jeví jako vhodnější soustředit se na ústřední pojmy, které představují hlavní východiska a objekty zájmu daného feministického proudu¹⁹.

¹⁸ Vztah Lacanova odkazu a feministické teorie podnětným způsobem tematizuje Deborah Luepnitz ve své stati „Beyond the phallus: Lacan and feminism“ (Luepnitz in Rabaté 2003).

¹⁹ Vyčerpávající charakteristiku poststrukturalistického feminismu a jeho filosofických inspiračních zdrojů poskytuje publikace *French Feminist Theory. An Introduction* (Cavallaro 2003), v rámci níž jsou tematizovány následující koncepty: Structural linguistics and binary oppositions (Saussure), Power, knowledge and sexuality (Foucault), Ideology and misrecognition (Althusser), Deconstruction and différance (Derrida), The psyche and language (Lacan), Desire and the body (Deleuze and Guattari).

Jedním ze základních stavebních kamenů, které tvoří poststrukturalistickou platformu, je koncepce jazyka jakožto specifického prostoru, v rámci něhož je konstruována nejenom podoba stávajícího sociálního pořádku, ale především samotných genderových identit. S odkazem na Saussurovu koncepci arbitrárního spojení označujícího a označovaného (Saussure 2007) vycházejí poststrukturalistické feministky z předpokladu, že významy nejsou založeny v esenci samotných objektů, ale vycházejí výhradně ze vztahů uvnitř znakového systému.

„Saussurovy pohledy jsou pro feministickou teorii relevantní, protože zdůrazňují, že neexistují žádné fixované významy jak v přírodě, tak v kultuře a že označující jako ‚žena‘, ‚muž‘, ‚femininní‘, ‚maskulinní‘, ‚ženský‘ a ‚mužský‘ jsou samy o sobě proměnlivé, zpochybnitelné a mají sklon k variabilitě.“²⁰ (Cavallaro 2003: 23).

Uvedené teoretické stanovisko pak logicky ovlivňuje i podobu samotného pojetí subjektu (v tomto případě jakožto specifického „mluvčího“), který není zdrojem a garantem významu, ale je naopak formován již existujícím jazykem, případně dalšími (sémiotickými) systémy. Nicméně poststrukturalistický feminismus nezkoumá jazyk jakožto abstraktní a hodnotově neutrální systém, ale jako symbolickou sféru, která je vytvářena v konfliktu kontrastních diskursů. Pojem diskurs tak představuje další z ústředních pojmů, které s odkazem na foucaultovskou tradici (Foucault 1994) využívají poststrukturalistky k analýze subjektu a jeho postavení v síti (diskursivně utvářeného) univerza. Michel Foucault podrobil analýze, jakými jsou diskursy ve smyslu protikladných způsobů zvýznamňování a organizace světa provázány se sociálními

²⁰ V anglickém originálu: „Saussure’s insights are relevant to feminist theory because they emphasize that there are no fixed meanings in either nature or culture and that signifiers such as ‘woman’, ‘man’, ‘feminine’, ‘masculine’, ‘female’ and ‘male’ are themselves variable, questionable and prone to slippage.“ (Cavallaro 2003: 23).

praktikami. Implementace tohoto konceptu umožnila feministickým teoretickým překonat tradiční dualistická schémata a tak v podstatě radikalizovat kritiku sociální podmíněnosti genderu.²¹

„Podle Foucaulta neexistuje lidské tělo jako čistý fakt. Člověk je vždy vidí brýlemi své kultury, které mu nasazují její diskursivní a sociální praktiky (...). Z tohoto hlediska svou historii nemá jen rod jako sociální interpretace těla, ale biologické tělo samo.“ (Barša 2002: 259).

Spolu s konceptem diskursu a subjektu přejímají poststrukturalistky i Foucaultovu teorii moci a rezistence. Nedualistická analýza moderní moci, kterou poskytl Foucault (zejm. Foucault 1999, 2000), zdůraznila, že komplexita mocenských vztahů nemůže být pochopena v dichotomických termínech utlačovatel/utlačovaný, muž/žena, kultura/příroda atp., ale musí být nahlížena jako síť vztahů, diskursivních tlaků a praktik. Koncept tzv. produktivní moci upozorňuje, že se nejedná pouze o represivní a restriktivní sílu, ale především o produktivní koncept vytvářející a následně formující objekty sociální reality a jejich identity. „Moc se stává mnohem více světským, materiálním a každodenním elementem, spíše než něčím abstraktním a nehmotným, co je vynucen zvnějšku.“²² (Mills 2003: 4). Nejefektivnějším způsobem disciplinace je internalizace příkazů, nicméně k úspěšnému osvojení vyžadovaných vzorců chování již není zapotřebí neviditelný strážce v kruhové věži *Panopticonu*, protože těmi

²¹ Přestože jsme většinou svědky a svědkyněmi pozitivního přijetí foucaultovského odkazu v rámci poststrukturalistického feminismu, opačný (tj. odmítavě naladěný) pohled nabízí zajímavá esej Nancy Hartsock „Foucault on Power: A Theory for Women?“, v rámci níž sugestivně artikuluje svoji pozici, když píše: „In sum, reading Foucault persuades me that Foucault's world is not my world but is instead a world in which I feel profoundly alien.“ (Hartsock in Nicholson ed. 1990: 166).

²² V anglickém originálu: „Power becomes a much more mundane, material and everyday element rather than something abstract and intangible which is imposed from above.“ (Mills 2003: 4).

nejpřísnějšími dozorcí se v moderní společnosti skrze sebe-disciplinaci stáváme my sami.²³

Produktivní aspekt moci dále přímo souvisí s věděním, které spolu s prvně zmíněným konceptem tvoří komplementární a zároveň konstitutivní dvojici. Vzhledem k tomu, že každé vědění je implementováno v samotné reprodukci mocenských vztahů, dovozuje Foucault svoji úvahu do takového stupně, a poststrukturalistické feministky mu přitakávají, že nové formy konstituují nové formy moci (a *vice versa*). Moc již není pojímána ve smyslu jednostranné nadvlády, a proto vyvstává potřeba re-definice souvisejících rezistentních a subverzivních strategií. Poststrukturalistické texty se i nadále soustředí na problematiku nerovného postavení žen a mužů ve společnosti, nicméně již dávno opustily viktimizační étos,²⁴ v rámci kterého by na jedné straně barikády stáli mocní muži a na straně druhé bezmocné ženy. Každý subjekt (nehledě na pohlavně-genderovou příslušnost) je specifickým způsobem „obětí“ diskursivních praktik, které formují a regulují jeho identitu, chování, stejně jako samotnou fyzickou podobu jeho těla. Nicméně aspekt genderu je v daném mainstreamovém diskursu zvýznamňován a tak skrze institucionalizaci povýšen na koncept, díky němuž jsou „majitelé“ a „majitelky“ jednoho ze dvou (a právě dvou) genderů formováni specifickým způsobem. Jednodušeji řečeno, nejde o litý boj za osvobození pravé identity (ve smyslu ženskosti a mužskosti), ale o narušení a destabilizaci mainstreamového diskursu a jeho represivně-

²³ Příkladem konkrétní (feministické) aplikace tohoto konceptu sebe-disciplinace pod tíhou mainstreamových diskursivních praktik je práce Sandry Lee Bartky, která analyzuje systém produkce ženské identity jako „the fashion/beauty complex“, tj. komplex módy a ideálu krásy (Bartky in Diamond, Quinby eds. 1988).

²⁴ Kritikou viktimizace se ve své publikaci *Tudy cesta nevede* s poněkud kontroverzním podtitulem *Slabé ženy, nebezpeční muži a jiné omyly radikálního feminismu* zabývá Elisabeth Badinter. Všeobecná viktimizace, tj. postoj jedince i celých skupin, které se primárně definují jako oběti, značně ovlivnila celý feministický diskurs, jehož pozornost se přesunula od sebevědomých a nezávislých super žen k ženám-obětem (Badinter 2004).

produktivní moci, díky kterému budou moci být nastoleny svobodnější a dosud nemyšlené formy genderových vztahů. Přestože mohou některým teoretikům a teoretičkám znít dané proklamace jako výraz přespříliš radikálního a nerealizovatelného projektu, je třeba zdůraznit zcela novou a podnětnou perspektivu, kterou poststrukturalistický feminismus a jeho subverzivní strategie přinášejí. Neduální analýza moderní moci, stejně jako re-definice konceptu subjektu, nám dává možnost překročit rigidní a svazující kategorie (kterými žena-sexuální objekt/muž-aktivní predátor popřípadě žena-matka a nositelka života/muž-neohrožený ochránce bezpochyby jsou) a tím mnohem svobodněji reflektovat svoje postavení ve vztahu k ostatním sociálním subjektům, stejně jako k celému univerzu.

V. Judith Butler

Judith Butler²⁵ jakožto nejvýznamnější představitelka třetí vlny poststrukturalistického popřípadě postfoucaultovského feminismu rozvířila se svou zakládající publikací *Gender Trouble* (Butler 1990, 1999) stojaté vody feministické diskuze. Dříve než přejdeme k teoretickému vymezení specifických konceptů, kterými Butler přispěla do feministicko-filosofické produkce, jeví se jako vhodné krátce nastínit kritickou pozici, kterou autorka zaujala k dosavadní pro-feministické produkci jako takové.

„Po většinu času feministická teorie předpokládala, že je zde nějaká existující identita nahlížená skrze kategorii ženy, která nejenom iniciuje feministické zájmy a cíle v rámci diskursu, ale zároveň konstituuje subjekt, kvůli kterému jsou tyto politické reprezentace sledovány.“²⁶
(Butler 1999: 3).

Butler se v rámci kritické polemiky s dosavadní feministickou produkcí nesoustředí na malicherné kosmetické úpravy popřípadě partikulární detaily, ale problematizuje samotné základy feminismu. Na teoretické, stejně jako praktické úrovni, si pokládá otázku, kdo jsou ony ženy, za jejichž práva feminismus tak urputně bojuje? Feminismus je (samozřejmě s odkazem na svoji teoreticko-filosofickou základnu) politické hnutí, a proto v jistém smyslu usiluje o získání reprezentativní moci, nicméně k tomu je potřeba stoupenců, nebo lépe řečeno

²⁵ Přestože nejsem ve většině případů zastánkyní užívání dramatických superlativů (zejména v rámci teoretických prací), nemohu jinak, než označit přednášku Paula H. Fry pronesenou na jaře 2009 v rámci „Open Yale Courses“ za vynikající příspěvek na téma „Judith Butler“, kde je zcela srozumitelným, ale zároveň ne-banálním (a hodnotově nezatiženým) způsobem shrnuta teoreticko-filosofická produkce jedné z nejvýznamnějších feministických teoretiček současnosti (<http://academicearth.org/lectures/queer-theory-gender-performativity>, datum přístupu: 30.4 2010).

²⁶ V anglickém originálu: „For the most part, feminist theory has assumed that there is some existing identity, understood through the category of women, who not only initiates feminist interests and goals within discourse, but constitutes the subject for whom political representation is pursued.“ (Butler 1999: 3).

stoupenkyň, které - althusserovským slovníkem řečeno - feministické hnutí „interpeluje“²⁷ do života a tak označuje jako ženy. Nicméně předpoklad pevně ustálené kategorie žen, jejichž podřízenému postavení v rámci patriarchy bude ze strany feminismu věnována náležitá pozornost, vede ke vzniku hierarchie priorit, cílů a požadavků, která má v konečném důsledku značně exkluzivní charakter. Analýza ideologie není v rámci feminismu nijak novým předmětem zájmu, ale teprve Butler zacílila danou kritiku do vlastních řad a začala hovořit o moci, která provází tvorbu feministické politiky.

„V protikladu ke dvěma dalším feministickým směrům odmítá bojovat za uskutečnění ‚pravého‘ lidského subjektu či ‚pravé‘ ženské identity, údajně potlačených patriarchy. Inspiruje se naopak nietzschovsko-foucaultovskými ‚genealogiemi‘ historicky proměnlivých subjektivit a identit. Neexistuje podle ní žádné univerzální lidství ani specifické ženství (či mužství), které by zápasili v historii o svůj výraz a uskutečnění“ (Barša 2002: 272).

S odkazem na kritické přehodnocení zakládajícího pojmu „subjekt“ můžeme identifikovat některé ústřední otázky, které strukturují podobu daných teoretických konceptů. V podstatě všechny její zásadní publikace tematizují otázku po formování subjektivity a identity, a tak analyzují procesy, v rámci nichž se stáváme subjekty, které přijaly specifické pohlavní, genderové, etnické aj. identity (srov. zejm. Butler 1993, 1999, 2004, 2005). Judith Butler se tedy naléhavě ptá po způsobu, jakým subjekty vznikají a analyzuje samotné fungování (popřípadě selhávání) této konstrukce. Stejně jako subjekt, o

²⁷ Klíčovým prvkem teoretické koncepce francouzského filosofa Louise Althussera, který následně využívá i samotný poststrukturalistický feminismus, je syntéza tématu moci, ideologie a procesu konstituce subjektu. Charakteristickou vlastností ideologie je dle Althussera fakt, že konstituuje konkrétní jedince jako své subjekty - ideologie se v těchto subjektech v podstatě materializuje a následně se reprodukuje v jejich aktech. Konkrétněji řečeno, transformuje ideologie jedince na „své“ subjekty aktem „interpelace“, tj. aktem oslovení subjektu mocí. Tato provázanost subjektu a moci ukazuje, že moc ke své reprodukci jedince v podstatě využívá/zneužívá (Dowling 1984).

němž pojednává, je i její práce a styl psaní spíše procesem (s odkazem na ideu procesu jako „stávání se“), který se uskutečňuje ve spirále, jež krouží kolem ústředních témat. Daný průběh psaní v práci Judith Butler je otevřenou kontinuitou, která jakoby postrádala teleologii a zdánlivě nemířila od pevně daného počátku k jasnému cíli. To, co bývá Butler v rámci jejího stylu často vytýkáno (tj. inkonzistence, chaotičnost, opakování se a zároveň výskyt pasáží, které si protirečí), můžeme v podstatě z určité perspektivy považovat za přednost. Na obranu své psané teoretické produkce Butler dodává, že zdánlivá obtížnost a obskurnost je strategickou součástí celkového konceptu. Tyto texty vyzývají k tomu, aby byly znovu čteny, a to odlišnými způsoby, se změněnou intonací a významem pojmů. Tzv. „teorie-ve-stylu“, díky níž vstupuje text do dialektického vztahu sám se sebou, umožňuje pozornému čtenáři a čtenářce aktuální prožívání vzniku a vývoje filosofické koncepce, kterou Butler předkládá. Dané filosoficko-teoretické koncepce se tak zhmotňují nejenom v obsahu statí, ale i v podobě samotného stylu – dialektický a nikdy nekončící proces, jenž je prost jakýchkoli absolutních pravd, odkazuje na přesvědčení, že tato neměnná dogmata slouží jako základ ideologiím, které je následně využívají k produkci mocensky zatíženého vědění a opresi specifických sociálních skupin.

„[J]akožto čtenáři/čtenářky bychom měli přehodnotit naše očekávání lineárních a jednotných významů, zpochybnit naše vlastní stanoviska za účelem zakoušení neustálého pohybu výroku, který konstituuje význam.“²⁸ (Butler in Salih 2002: 15).

Všechny teoretické koncepty nutně existují v dialektickém vztahu k idejím a teoriím, které je předchází, nicméně

²⁸ V anglickém originálu: „[A]s readers we should relinquish our expectations of linear, 'univocal' (i.e. singular) meanings, questioning our own presumptions in order to experience the incessant movement of the sentence that constitutes its meaning.“ (Butler in Salih 2002).

v případě Butler nejde pouze o repetici předchozích teorií, ale zcela originální syntézu filosofické tradice a odkazu feministického hnutí. Přehledným způsobem shrnuje jinak poměrně těžko systematicky uchopitelné teoretické vlivy, které formovaly perspektivu dané myslitelky, Sara Salih ve své publikaci *Judith Butler* (Salih 2002). Zakládajícím, přesto často opomíjeným inspiračním zdrojem, je G. W. F. Hegel – Butler se soustředí především na recepci jeho *Fenomenologie ducha* v rámci dvou generací francouzských filosofů dvacátého století. Na základě daného zájmu se soustředí na dalšího myslitele, jehož vliv je ve feministických kruzích naopak hlasitě artikulován, tj. Michel Foucault a jeho historické analýzy variabilních konstrukcí pohlaví a sexuality v rozdílných historicko-společenských kontextech (které jsou v řadě případů analogické k teorii genderu, pohlaví a těla jako neukotvených a mocensky konstruovaných entit, již zastává Butler). Butler a Foucault tedy popisují formování subjektu jako proces, který musí být umístěn ve specifických historických a diskursivních kontextech, aby mohl být řádně analyzován a pochopen. Stejně tak je nezbytné nahlížet nejenom koncept subjektu, ale i problematiku sexuality, která je specifickou organizací moci, diskursů a v neposlední řadě samotných těl, která produkuje „pohlaví“ jako umělý koncept zakrývající mocenské vztahy, jež jsou v podstatě odpovědné za jeho vznik (Butler 1999). K této snaze o „pochopení“, tj. zachycení významu v kontextu, se v neposlední řadě přidává koncepce Jacquese Derridy o „významu“ jakožto události, která nemá začátek ani konec. Butler se zcela nepřiklání k žádnému ze zmíněných konceptů, ale spíše specifickým způsobem kombinuje jednotlivá teoretická paradigmaty různorodým způsobem (Salih 2002).

Výše nastíněná destabilizace kategorie „subjekt“ vedla následně i k destabilizaci pojmu „žena“, který již dávno není zakládajícím kamenem feminizmu, za nějž byl považován

předchozími teoretickými proudy feministického hnutí.²⁹ Tato teoretická re-konceptualizace ústředních kategorií má specifické prakticko-politické důsledky.

„Není dostačující zaměřovat se na to, jakými způsoby by ženy mohly být lépe reprezentované v jazyku a v politice. Feministická kritika musí pochopit, jak je kategorie „ženy“ jakožto subjektu feminismu produkovaná a omezována strukturami moci, skrze které se emancipace uskutečňuje.“³⁰ (Butler 1999: 5).

Daná argumentační linie je, jak podotýká Butler, povětšinou nahlížena opačně - instituce bývají posuzovány jako něco, co se přizpůsobuje již existujícím genderovým subjektům. Autorka tedy analyzuje způsoby, jakými jednotlivec nahlíží sám sebe jako subjekt a zároveň sleduje procesy, skrze které jsou identity konstruovány za pomoci jazyka a diskursů. Tato zkoumání pak ústí ve zjištění artikulované v již zmíněné knize *Gender Trouble* (Butler 1999), že pohlaví a gender jsou kategorie, které předcházejí, tj. jsou důsledkem spíše než příčinou sociálních vztahů a struktur. V daném teoretickém přístupu se nám nabízí zcela odlišný pohled na pojmy genderu a pohlaví, které jsou spíše něco, co „děláme“, než něco, čím „jsme“. Mnohem názorněji vystihuje danou myšlenku Salih, když upozorňuje, že gender není „dělán“ subjektem, ale naopak subjekt je „dělán“ genderem (Salih 2002). Všechna těla jsou tedy genderovaná od samého počátku své sociální existence (přičemž s odkazem na výrok „je to holčička“³¹, který Butler

²⁹ Jedním z praktických dopadů, které měla teorie Judith Butler na podobu feministického hnutí, bylo plnohodnotné ustavení tzv. queer teorie vznikuvší z koalice feminismu, poststrukturalismu a psychoanalýzy, které usiluje především o dekonstrukci a destabilizaci všech (!) pohlavních a genderových identit (Salih 2002).

³⁰ V anglickém originálu: „It is not enough to inquire into how women might become more fully represented in language and politics. Feminist critiques ought also to understand how the category of ‘women’, the subject of feminism, is produced and restrained by the very structures of power through which emancipation is sought.“ (Butler 1999: 5).

³¹ Butler tento akt interpelace těla do sociální reality popisuje následovně: „Are there ever humans who are not, as it were, always already

tematizuje, není existence, jež by nebyla sociální) a proto neexistuje „přirozené“ tělo, které by předcházelo svému kulturnímu popisu. Neexistuje žádná genderová identita „za“ vyjádřením tohoto genderu vzhledem k tomu, že tato identita je performativně ustavovaná právě oním „vyjádřením“, které bývá obvykle pokládáno za její důsledek. Butler dovádí danou argumentaci do důsledku, když gender (poněkud nevybíravým způsobem) označuje za kategorii, která opakovaně skrývá svou vlastní genezi. Z tohoto důvodu není cílem kritické analýzy genderu snaha o odhalování jakési pravé genderové identity, ale zkoumání (foucaultovské) genealogie genderové ontologie (Butler 1999). Butler tedy nečiní z genderu předmět svého zájmu, ale spíše se soustředí na rozplétání komplexních diskursivních sítí ve snaze zjistit, jaká diskursivní konfigurace plodí specifické koncepty a především, za jakým účelem. Daný teoretický výzkum je tedy podřízen touze zjistit, jakým způsobem pojmy, které běžně považujeme za samozřejmé a nezpochybnitelné axiomy našeho poznání, legitimizují a reprodukují aktuální společenské uspořádání.

Nicméně po prvním uvedení (v roce 1990) *Gender Trouble* (Butler 1999) se zvedla řada kritických ohlasů pokládajících otázku, jak může být gender nahlížen jako performance, když by to předpokládalo existenci subjektu/herce (kterou Butler odmítá), jenž by danou performanci vykonával? Stejně jako v řadě jiných polemických sporů týkajících se teoretických konceptů Judith Butler, dochází i v tomto případě k nepochopení základního pojmu. Daná kritická pozice totiž zaměňuje výraz „performance“ ve smyslu divadelního projevu za pojem „performativita“ jakožto specifického konceptu s filosoficko-lingvistickými konotacemi, kterého Butler využívá ve své teorii. Jak poznamenává Salih s odkazem na

gendered? The mark of gendered appears to 'qualify' bodies as human bodies, the moment in which an infant becomes humanized is when the question, 'is it a boy or girl?' is answered." (Butler 1999: 142).

Austinovu teorii mluvních aktů a následnou Derridovu dekonstrukci Austinovy teorie, nahlíží Butler performativitu jako akt, který předchází (!) toho, kdo předvádí performanci (Salih 2002). Gender je tedy akt, který uvádí v existenci to, co pojmenovává (v tomto kontextu „maskulinního“ muže a „femininní“ ženu), tzn., že genderové identity jsou konstruované, ustavované a reprodukovány v rámci jazyka a tak neexistuje žádná genderová identita (žádný genderový „herec/herečka“), která by předcházela jazyk. Nejenom že je v rámci korektní interpretace dané teorie nezbytné vyhnout se záměně výše zmíněných pojmů „performance“ a „performativita“, ale zároveň není možné interpretovat performativitu jako formu vědomého, popřípadě volitelného aktu ve smyslu představení.³² Genderové akty tedy nejsou performovány subjektem, ale performativně konstituují subjekt, který je efektem diskursu, spíše než jeho původcem. Na základě svého argumentu, že žádná identita mimo jazyk neexistuje, Butler kritizuje tradiční distinkci vnitřní/vnější (esence/povrch) a zároveň odmítá karteziánský dualismus těla a duše. Zákon proto není internalizován, ale vepsán do těla - nemůže být internalizován, tj. zvnitřněn, protože žádný takový vnitřek neexistuje. Butler jde ve své argumentaci ještě dál a zpochybňuje i „existenci“ samotného těla.

„Toto ‚tělo‘ se obvykle jeví jako pasivní médium, které je označováno popisy pocházejícími z kulturních zdrojů, jež

³² Butler shrnuje svoji teoretickou pozici následovně: „In other words, acts, gestures, and desire produce the effect of an internal core or substance, but produce this *on the surface* of the body, through the play of signifying absences that suggest, but never reveal, the organizing principle of identity as a cause. Such acts, gestures, enactments, generally construed, are *performative* in the sense that the essence or identity that they otherwise purport to express are *fabrication* manufactured and sustained through corporeal signs and other discursive means. That the gendered body is performative suggests that it has no ontological status apart from the various acts which constitute its reality.” (Butler 1999: 173).

jsou nahlíženy jako ‚vnější‘ vzhledem k tělu.“³³ (Butler 1999: 164).

Nicméně Butler odmítá nejenom před-diskursivní existenci genderu, ale i pohlaví a samotného těla. V rámci druhé vlny feministického hnutí bylo pohlaví tradičně nahlíženo v termínech biologické danosti a gender ve smyslu sociálně konstruované kategorie. Butler ale označuje jak gender, tak (nově) pohlaví za kulturně podmíněné a konstruované kategorie, které se vzájemně stabilizují, podporují a reprodukují. Pohlaví není jakýmsi hodnotově neutrálním faktem, který by existoval mimo diskursivní vztahy a před samotným genderem – naopak je vždy uchopováno prostřednictvím genderu, tj. rozpoznáváno a tak i materializováno v rámci kulturního pojetí genderu. Daná binární opozice, na jejímž distinktivním charakteru si dosavadní feministické hnutí zakládalo svoji živnost, tak ztrácí svůj původní smysl, který tkvěl v odlišení přirozeného a pre-sociálního pohlaví od sociálně konstruovaného genderu. Zdánlivá objektivní rozpoznatelnost a přirozenost pohlaví v podstatě sloužila jako legitimizace vzniku kulturního genderu. Tyto diskursivní praktiky ale až zpětně materializují to, o čem vypovídají, a tím (skrže neměnný repetitivní charakter daných aktů) vyvolávají iluzi, že se jedná o jakési pevné a především esenciální kategorie. To, co odhaluje nestabilitu genderu (a ostatních zmíněných konceptů), je právě jeho závislost na opakovaném ztělesnění genderových norem a zároveň zoufalá nemožnost těchto stanovených norem a ideálů dosáhnout.

S odkazem k výše zmíněné konceptualizaci kategorie genderu je dalším tématem, které Butler problematizuje, otázka subverzivního jednání. Vzhledem k tomu, že je genderová

³³ V anglickém originálu: „This ‘body’ often appears to be a passive medium that is signified by inscription from a cultural source figured as ‘external’ to body.“ (Butler 1999: 164).

identita ustavována skrze neustále se opakující akty³⁴, musí být možné jednat popřípadě nakládat s genderem takovým způsobem, který upozorní na konstruovanost heterosexuálních identit, jež se prezentují jako esenciální a přirozené. Genderová performance je tedy povinnou, nikoli ale nutně determinovanou záležitostí, nicméně daná subverze není jakýmsi vybočením „mimo“ diskurs a jeho mocenské praktiky (vzhledem k tomu že nic „za“ diskursem neexistuje), ale specifické využití možností, které se objevují v rámci povinné genderové performativity. Genderová parodie zároveň nepředpokládá existenci originálu, vzhledem k tomu, že je to sama představa originálu, která je parodována. Dalo by se protiargumentovat kritickým dotazem, jak je možné parodovat gender, když je ze své definice regulovaným procesem opakování? Butler zdůrazňuje, že jde o opakování, které se odehrává v jazyce jakožto symbolické struktuře, a proto je možné opakovat vlastní gender odlišným způsobem. Nicméně bylo by výrazem značného nepochopení, pokud bychom za subverzivní praktiky považovali všechny druhy narušení tohoto repetitivního schématu, tj. všechny druhy parodie.

„Parodie sama o sobě není subverzivní a musí existovat způsob, jak pochopit, co činí specifické druhy parodických repetitivních aktů efektivně rozrušující a doopravdy narušující (...).“³⁵ (Butler 1999: 177).

Přestože Butler podnětným způsobem ukazuje, že i přes značnou determinaci existuje v rámci konstituce vlastní genderové identity jistá možnost vymanit se z vlivu diskursivních

³⁴ Na téma repetitivní povahy genderové performativity ve smyslu sdíleného rituálu Butler píše: „As in other ritual social dramas, the action of gender requires a performance that is repeated. Thus repetition is at once a reenactment and reexperiencing of a set of meanings already socially established; and it is the mundane and ritualized form of their legitimization. Although there are individual bodies that enact these significations by becoming stylized into gendered modes, this 'action' is a public action.“ (Butler 1999: 178).

³⁵ V anglickém originálu: „Parody by itself is not subversive, and there must be a way to understand what makes certain kinds of parodic repetitions effectively disruptive, truly troubling (...).“ (Butler 1999: 177).

praktik, poněkud selhává v nastínění konkrétních subverzivních praktik a ustavení alternativních identit. Sice se okrajově zmiňuje o tom, co subverzivní praktiky nejsou (jedná se především o tzv. „drag queens“, tj. o pouhé schematické převrácení stereotypních vzorců chování a oblékání, které k rozrušení genderových struktur rozhodně nenapomáhají), nicméně k pozitivnímu vymezení dané praxe se příliš nevyjadřuje. I když nám Butler neposkytuje příliš mnoho návodů, jak se z dané diskursivní hegemonie vymanit, její teoretický přínos je neoddiskutovatelný z toho hlediska, že vnesla do celé problematiky zcela novou (tj. dosud „nemyšlenou“) perspektivu, která odhalila nové mechanismy fungování mocenských diskursivních praktik. Skutečnost, že v daném teoretickém konceptu není pozornost zacílena na hledání „autentických“ identit a objektivní pravdy o genderových vztazích, bychom neměli vnímat jako rezignaci na snahy dobrat se jakéhokoliv poznání, právě naopak. Judith Butler před námi otevírá dosud netušené pole zkoumání, na které je potřeba se dívat zcela novou perspektivou, a proto bychom jí neměli vyčítat, že „zabila“ Subjekt, a tím pádem i Ženu (čímž sebrala feministickému hnutí možnost artikulovat své politické požadavky). Naopak je potřeba docenit, že byla schopna podrobit kritice vlastní teoretické základy feministického hnutí a ptát se po povaze a původu ustavujících kategorií, stejně jako po způsobech, kterými mohou tyto kategorie jednotlivá individua omezovat popřípadě znevýhodňovat.

VI. Závěr

V rámci snahy analyzovat ideálně typickou mapu vývoje pojetí subjektu z feministicko-filosofické perspektivy daná práce nejprve nastínila dva starší směry – konkrétně humanistický feminismus, který se při artikulaci genderové rovnosti odvolává na abstraktní a obecně sdílené jáství a feminismus difference, jenž naopak vyzdvihuje odlišnou, nicméně stejně hodnotnou specifičnost obou genderů založenou v rozdílné psychologické a biologické ontogenezi. Oba dva přístupy se pak následně stali předmětem kritiky a nesouhlasných polemik ze strany poststrukturalistických feministek, které se vymezovaly vůči falešnému universalismu humanistek a esencializujícímu determinismu diferencialistek. Svůj pozitivní teoretický program založily na zcela odlišných základech – na místo abstraktního rozumu popřípadě psychologicko-biologické zakotvenosti postavily subjekt ve smyslu pouhé konceptuální kategorie, která označuje nestálý bod v síti měnících se diskursivních vztahů. Z posledního zmíněného proudu vzešla jedna z největších současných feministických teoretiček Judith Butler, která postsrukturalistickou pozici revidovala, doplnila o nové perspektivy a analytické cíle. Její pojetí genderu, pohlaví a samotného těla jako kategorií, které jsou konstruovány skrze repetitivní charakter každodenní performativity, umožnilo přesunout se od objevování „pravé“ podstaty subjektu k snahám o analýzu diskursivních praktik a institucí, jež daného jednotlivce v podstatě ustavují. Nicméně i tato teorie (nehledě na svůj neoddiskutovatelný přínos, díky kterému byly v rámci feministických diskuzí otevřeny zcela nové otázky) se stala předmětem značné kritiky. V rámci kapitoly věnující se dané teorii bylo nastíněno několik kritických polemik dotýkajících se jejího problematického stylu a způsobu argumentace, stejně jako otázky udržitelnosti projektu feministické filosofie po opuštění konceptu svébytného subjektu. Nicméně jako zdaleka nejsilnější se mi

jeví protiargumenty, které ve své publikaci *Feministická filosofie* předkládá Herta Nagl-Docekal (Nagl-Docekal 2007). Nagl-Docekal nazývá představu diskursivní konstrukce biologického pohlaví, kterou zastává Butler, „konstituční tezí“ a v zápětí předkládá řadu proti-argumentů, jež by měly vést k jejímu zavržení. Butler totiž připisuje diskursům schopnost kondenzace v materii, tj. zdánlivě dané a neměnné věci musíme v rámci analýzy vztáhnout k procesu materializace, který se v průběhu času stabilizuje a tím vytvoří iluzi jakési ohraničené, reálně existující entity. V rámci tohoto procesu tzv. materializace jsou dle Butler určující společenské normy – ty skrze mocenské působení regulují nejenom naši každodennost, ale především nás samotné. Nicméně, jak poznamenává Nagl-Docekal, Butler se možná dopouští jisté konfúze:

„[J]e především nutné upozornit na to, že se zde zjevně pod rukama proměnila perspektiva: z tematiky filosofie jazyka se stala tematika ontologická. Musíme si uvědomit, že ‚*linguistic turn*‘, na který tato argumentace navazuje, se primárně týká *kritiky poznání*.“ (Nagl-Docekal 2007).

Butler v podstatě navazuje na filosofickou koncepci, která zastává názor, že nemůžeme nic vypovídat o existenci světa, jenž je na nás nezávislý, tj. jeho existenci ani nepotvrzujeme, ani nevyvracíme. Butler je ale daleka jakéhosi zdržení se úsudku o empirickém světě, namísto toho poměrně sebevědomě prohlašuje, že nic (!) jako předem daná příroda neexistuje a vše, co se nám zdá, popřípadě jeví jako přirozenost, je důsledkem „zmaterializovaných“ diskursivních praktik. Nagl-Docekal tedy upozorňuje, že Butler zaměňuje „jevení se“ empirické reality za fyzickou konstituci předmětů samotných (Nagl-Docekal 2007). Úspěšnost uvedeného kritického výpadu nicméně závisí na povaze samotného kritizovaného předmětu – koncepce, kterou zastává Judith Butler, je vzhledem k častému výskytu inkonzistentních pasáží a fluidních významů

jednotlivých konceptů často velice těžko uchopitelná, a proto ještě obtížněji napadnutelná. Butler na řadě míst svých stěžejních publikací přisuzuje diskursům neomezenou moc, tj. jako by hegemonní diskurs byl *genius malignus*, který nás jakožto (iluzorní?) subjekty neustále klame. Každopádně v rámci jiných pasáží se spíše zdá, že vliv diskursivních praktik spočívá v působení na reálně existující entity, kterým jsou teprve sekundárně vpisovány specifické disciplinující normy, jež v konečném důsledku formují ženské a mužské pohlavní znaky.

Všechny tři teoretické koncepce pojetí subjektu nepředstavují překonané filosofické přístupy, které by se měly stát pouhým předmětem historizujícího bádání. Naopak se jedná o stále aktivní aktéry bouřlivé diskuze týkající se politických strategií a argumentů pro dosažení genderové rovnosti. Humanistický feminismus s odkazem na obecně sdílené abstraktní já požaduje uznání jednotlivé ženy, která je schopna zaujmout pozici racionální a morální osobnosti. Naopak feminismus difference zdůrazňuje kolektivní identity, a usiluje tak o vzájemné morální politické vyrovnání mužů a žen jako dvou skupin. Zcela odlišný přístup k emancipaci nabízí poststrukturalistický feminismus, který opouští dichotomie ovládající/ovládaný a volá po emancipaci ze samotných patriarchálních kategorií, relativizuje genderové dichotomie a jako předmět politiky určuje zkoumání procesu sociální konstrukce subjektů. Na praktické rovině proto tkví specifický přínos Judith Butler v opuštění kategorie žena jakožto zakládajícího kamene feministické emancipace, který v podstatě řadu žen přehlížel, popřípadě přímo systematicky vylučoval. Politický program založený na pojetí subjektu, který se nedrží rigidní a svazující klasifikace, tak umožňuje přesunout emancipační snahy feministického hnutí na samotnou povahu sociálních struktur a institucí, které zásadním způsobem ovlivňují naši existenci.

Literatura

Badinter, E. *Tudy cesta nevede*. Praha, Karolinum 2004.

Barša, Pavel. *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha: SLON 2002.

Bartky, Sandra Lee. „Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power“. In Diamond I., Quinby L. (eds.). *Feminism and Foucault: Reflections on Resistance*. Northeastern University Press, Boston 1988.

Butler, Judith. *Bodies that Matter: On the Discursive Limit of „Sex“*. Routledge, New York & London 1993.

Butler, Judith. „Gender as Performance. An Interview with Judith Butler“. In *Radical Philosophy* 67, Summer 1994. 32-39.

Butler, Judith. *Gender Trouble: feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York & London 1999.

Butler, Judith. *Undoing Gender*. Routledge, New York & London 2004.

Butler, Judith. *Giving an Account of Oneself*. Fordham University Press, New York 2005.

Cavallaro, Dani. *French Feminist Theory. An Introduction*. Continuum, London & New York 2003.

Dowling, William C. *Jameson, Althusser, Marx. An Introduction to the Political Unconscious*. Cornell University Press 1984.

Evans, Mary. „Feminist Theory“ in Turner, Bryan S. (ed.). *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Blackwell Publishing 2009.

Farkašová, Etela. „Môže byť rozum "emocionálny" a objektivita "perspektívna"? : (k problematike poznania vo feministických epistemológiách)“. In Linková, M. Červinková, A. (eds.). *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. PrSociologický ústav AVČR, Praha 2005.

Flax, Jane. „Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory“. In Nicholson, Linda J. ed. *Feminism/Postmodernism*. Routledge, London & New York 1990.

Foucault, Michel. „Řád diskursu“. In *Diskurs, autor, genealogie*. Svoboda, Praha 1994.

Foucault, Michel. *Vůle k vědě. Dějiny sexuality I*. Hermann a synové, Praha 1999.

Foucault, Michel. *Dohlížet a trestat*. Dauphin, Praha 2000.

Gambel, Sarah (ed.). *Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. Routledge, London & New York 2006.

Gilligan, Carol. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Portál, Praha 2001.

Harding, Sandra. „Feminism, Science and the Anti-Enlightenment Critiques“. In Nicholson, Linda J. ed. *Feminism/Postmodernism*. Routledge, London & New York 1990.

Hartsock, Nancy. „Foucault on Power: A Theory for Women?“. In Nicholson, Linda J. ed. *Feminism/Postmodernism*. Routledge, London & New York 1990.

Chodorow, Nancy J. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. University of California Press, Berkeley 1978.

Jaggar, Alison. *Feminist Politics and Human Nature*. Rowman & Littlefield Publishers 1983.

Kalnická, Zdenka. *Filozofky v dějinách evropské filosofie*. Ostrava: Ostravská univerzita 2007.

Kohlberg, Lawrence. „A Cognitive-Developmental Analysis of Children's Sex-Role Concepts and Attitudes“ in Maccoby, E. E. (ed.). *The Development of Sex Differences*. Stanford University Press 1966.

Lemaire, Anika. *Jacques Lacan*. London, Routledge 1981.

Lloyd, Genevieve. *The Man Of Reason: 'Male' and 'Female' in Western Philosophy*. London, Routledge 1993.

Luepnitz, Deborah. „Beyond the phallus: Lacan and feminism“. In Rabaté, Jean Michel ed. *Lacan*. Cambridge University Press 2003.

Mills, Sara. „Third Wave Feminism Linguistics and the Analysis of Sexism“. Discourse Analysis Online 2003. datum přístupu: 29.4 2010 [<http://www.shu.ac.uk/daol/>]

Oates-Indruchová, Libora (ed.). *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Slon, Praha 1999.

Pateman, Carole. *Sexuální zmluva*. Aspekt, Bratislava 2000.

Paul H Fry. *Literary Theory*. Yale University, Open Yale Courses Spring 2009. (<http://academicearth.org/lectures/queer-theory-gender-performativity>, datum přístupu: 30.4 2010)

Rawls, John. *A Theory of Justice*. Harvard University Press, Cambridge Mass 1971.

Rousseau, Jean-Jacques. *Emil, čili, O výchování*. Fr. Bayer, Přerov 1889.

Salih, Sara. Judith Butler. Routledge, New York & London 2002.

Sandel, Michael. *Liberalism and the Limit of Justice*. Harvard University Press, Cambridge Mass 1982.

Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Academia, Praha 2007

Tong, Rosemarie. *Feminist thought*. Westview Press 2009.

Wollstonecraft, Mary. *A Vinidication of the Right of Woman*. Penguin Boks, London 1992.

Zábrodská, Kateřina. *Variace na Gender. Poststrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*. Academia, Praha 2009.

Anotace

Černohorská, Vanda. *Pojetí subjektu v rámci současného feministického diskursu: ideálně typická mapa feministických diskuzí s důrazem na teorii Judith Butler*. Bakalářská práce - Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Olomouc 2010.

Tato bakalářská práce si klade za cíl zmapovat a kriticky zhodnotit problematiku pojetí subjektu v rámci jednotlivých přístupů ideálně-typické mapy feministických diskuzí, které probíhali zejména v rozmezí od 80.let do současnosti. Těmito směry jsou: *humanistický feminismus*, který v podstatě přejímá dualismus moderního racionalismus, *feminismus difference* pojímající lidské já jako sociálně a biologicky ukotvené a konečně *poststrukturalistický feminismus*, jenž charakterizuje subjekt jako nestálý bod v síti měnících se vztahů, který je konstantně formován historicky a sociálně specifickými diskursivními praktikami. Dané feministicko-filosofické koncepty jsou následně podrobeny kritické revizi z perspektivy teorie Judith Butler jakožto nejvýznamnější představitelsky foucaultovské linie poststrukturalistického feminismu, která využívá koncepce performativity genderu, ve snaze vystavět (za pomoci originální syntézy řady inspiračních zdrojů) zcela nový teoretický přístup, jenž bude sloužit jako argumentační podklad pro dosažení genderové rovnosti.

Abstract

Černohorská, Vanda. *The Conception of Subject within the Contemporary Feminist Discourse: An Ideal-typical Map of Feminist Debates with Emphasis on Theory of Judith Butler*. B.C. Thesis - Palacky University, Faculty of Arts, Olomouc 2010.

The thesis aims to map and critically examine the conception of subject within the approaches of an ideal-typical map of feminist debates, which were conducted in particular from the eighties to the present. These approaches are: *humanist feminism*, which essentially reproduces the dualism of modern rationalism, *feminism of difference*, which defines itself as socially and biologically anchored, and, finally, *poststructuralist feminism*, which describes the subject as an unstable point in the network of changing relationships, point constantly shaped by historically and socially specific discursive practices. The feminist-philosophical conceptions are then subjected to a critical review of Judith Butler's theory (as the most considerable representative of Foucaultian lines of poststructuralist feminism), which uses the concept of gender performativity in order to build (using an original synthesis of a number of inspiration sources) entirely new theoretical approach, which will serve as an argumentation basis for achieving gender equality.